

Trauma és emlékezés

*„(...) az emléknymokból rendelkezésre álló anyagok időről időre,
az új kapcsolódásoktól függően egyfajta átrendeződésen,
átíráson mennek keresztül.”
(Freud 1887–1902, 185)*

*„Valószínűleg bizonyos feltételek (konfliktusok, traumák,
másféle beevésődések) némely elmúlt tapasztalást relatíve
»immunizálnak« a jelen befolyásával szemben.”
(Stern 2004, 160)*

Bevezetés

Trauma – a lelki működések különleges válfaja. 1870 és 1900 között, a hisztériával és a hipnózissal együtt kerül a pszichológia látóterébe. (Hacking 1995) A normál tudati folyamatok esetében a tapasztalás döntő módon rutinszerű jelentéskonstitúciót feltételez, vagyis fogalmak segítségével felismert tartalmaknak fogalmak által történő osztályozását. (Szabó 2005; Merleau-Ponty 2006) „Mindig csak olyasmit észlelhetünk és tapasztalhatunk, amit a tapasztalást lehetővé tevő *a priori* fogalmiság számunkra megenged.” (Szabó 2005, 48) Ezek a – Marc Richir kifejezésével – „szimbolikus tautológiák” (Richir 1990) egyszerre jelentenek korlátokat a tapasztalásban és adnak érzelmi biztonságot számunkra, a szimbolikus tautológiák által megszilárdított, interszubjektív módon létrehozott és fenntartott szimbolikus rend biztonságát.

A trauma átélése közben az egyén kizuhan a fogalmak által meghatározott szimbolikus rendből, a normális emberi tapasztalatok biztonságos, interszubjektív birodalmából. Ennek oka, hogy a traumatikus élmény során a szubjektum elárasztódik negatív érzésekkel: elviselhetetlen intenzitású fizikai fájdalommal, szorongással, félelemmel vagy megaláztatással. Beszűkült tudatállapot jön létre, amelyben a tudatos értelemalkotás, a tudat intencionális viszonyulása a dolgokhoz leblokkol, a spontán értelemképződés pedig megalvad, darabossá válik. A trauma emléknyma tartalmazza az élményhez kapcsolódó negatív érzéseket, amelyek a felidézés során újra megjelennek. Az egyén emiatt nem képes vagy nem akarja felidézni a traumatikus emléket. Miközben a normális emlékek az akaratlagos felidézések és a spontán felidéződések során újra és újra átíródnak, módosulnak, a traumatikus emlékek nem vesznek részt a jelen és a múlt

értelemszövései közötti gazdag interakciókban. Gyakori, hogy a traumatikus emlék csupán terápiában válik hozzáférhetővé az utólagos feldolgozás számára.

Az emlékezés Freudnál és Husserlnél

„A legelső alap az immanens időiség, az áramló, önmagát önmagában és önmagáért konstituáló élet” – írja Husserl. (Husserl 2002, 29. § 78) A husserli időtudat koncepciója mégsem képes visszaadni az emlékezésnek azt a bonyolult dinamikáját, amelyben a múlt és a jelen spontán értelemképződései és akarattalosan vezérelt értelemkonstitúciói egymásba szövődnek. Husserl az emlékezetet olyan tárolóhelynek tekinti, amelyben a múltba süllyedt értelemképződmények lerakódhatnak és megőrződhetnek addig, ameddig az újonnan fellépő események fel nem ébresztik őket. Freud ezzel szemben, mint Merleau-Ponty hangsúlyozza, a múlt egy újfajta felfogását vezeti be, a jelenbe beekelődő múltat. A freudi múlt „szakítás az idő közkeletű fogalmával”, „elpusztíthatatlan” és „időtlen dimenzió”. (Merleau-Ponty 2006, 272) Ez jelentős részben annak a következménye, hogy Freud kitüntetett figyelmet szentel az emlékek egy sajátos változatának, a traumának.¹ A freudi szubjektum a husserli transzcendentális éntől eltérően egy olyan időfolyamban egzisztál, amelyet rendszeresen felkavarnak a múlt betörései. Husserl leírásában az időtapasztalat homogén, a retenciók, a múltba süllyedő ősbnyomások hatása a jelentől való távolságukkal arányosan csökken. Freudnál ezzel szemben bizonyos emlékek ugyanolyan elevenek lehetnek az értelemképződésben, mint az észlelési benyomások. Mohón várják az alkalmat, hogy az őket feltöltő érzelmi energiákat, kízó feszültségeket levezethessék. A freudi dinamikus tudattalan, ahogyan Tengelyi László fogalmaz, egy olyan erőcentrumot implikál, „amely önmagából kiindulóan” gyakorol hatást a tudatra. Husserlnél ezzel szemben a tudattalan pusztán „az értelemüledékek állandó készletét” jelöli, amely az én elől aktuálisan ugyan „el van zárva”, de azért az énnel elvileg „továbbra is rendelkezésére áll”. (Tengelyi 2013, 80)

Úgy vélem, hogy az emlékezés tényleges folyamatainak sokkal inkább Freud, mint Husserl leírása felel meg. A múlt nem a jelentől elválasztott, Csipkerózsika módjára alvó jelentések tárháza. A husserli retenciók fogalma (Husserl terminusa az emlékekre), mondja Merleau-Ponty,

(...) kiinduló pontként szolgálhat, de még nyitva hagyja a következő kérdést: hogyan lehetséges az időbeli perspektívarövidülés, ahogyan

1 Mint majd látni fogjuk, a traumatikus emlék abban különbözik a normál emlékektől, hogy a spontán értelemképződés és az intencionális értelemalkotás egyaránt elkerüli. A traumatikus emlékek a tudatos én szándékaitól függetlenül bukkannak fel a jelenben eredeti formájukban vagy eltorzított alakban.

a távoli retenciók a horizonton eltűnnek, hogyan lehetséges a felejtés?

(...) *vannak olyan retenciók, amelyek annak dacára, hogy nagyon távoliak, mégsem felejtődnek el. És vannak éppen most „észlelt” részletek, amelyek máris eltűnnek (...)* (Merleau-Ponty 2006, 218)

Amit úgy hívunk, hogy „az emlékek felidézése”, az valójában konstrukció, a múltbeli jelentéseket a jelenrel egybeszővő emlékezeti és képzeleti működések eredménye. A múlt folyamatosan változik az emlékeinkben, legyen szó egy éber állapotban átélt esemény, egy álom vagy akár egy pszichedelikus élmény emléké-ről. A világ fenomenológiai szempontból nem dolgok vagy tények összessége, hanem, ahogyan Tengelyi megállapítja, „szakadatlanul áramló és átalakuló értelemképződmények átfogó összefüggése”. (Tengelyi 2007, 17) A folytonos jelentésáramlás újra és újra egybeszővi a múltat a jelenrel. Ullmann szerint „[a] jelenbeli tudás megváltoztatja az emlékezetben őrzött múltat is, az a múlt ugyanis nem pusztán egyszer és mindenkorra rögzített információk és adatok egymásmelletisége, hanem értelem-összefüggés”. (Ullmann 2012, 100) Amikor emlékezem, akkor nem a múltban végbement értelemalkotások eredményeit idézem fel, hanem a jelen relevanciáinak megfelelő új értelmeket hozok létre a múlt eseményeiből. „Mindaddig, amíg valami van, nem az, ami majd akkor lesz, amikor már nem lesz. (...) Noha a múlt nem létezett, mikor még jelen volt, most úgy tör fel bennünk, mintha úgy történt volna meg, ahogy most előtör belőlünk” – ábrázolja a múlt és a jelen egybefonódását a német regényíró, Martin Walser. (Walser 2006, 7) A múltban megszületett jelentések éppolyan készséges tárgyai a most-ban végbemenő jelentésszövésnek, akár csak a jelen perceptuális benyomásai. Szabó Zsigmond szerint „[a] múlt többékevésbé mindig olyan múlt, amely soha nem volt (teljesen) jelen, mint ahogyan a jelen sincs soha teljesen jelen, a jövő pedig még csak a jelen és a múlt pregnanciáin keresztül kísért.” (Szabó 2005, 75) A múlt-jelen jelentéskontinuum értelemvirágzás és értelemhervadás, értelmekek humusszá válása és a humuszból sarjadó új értelmekek burjánzása, organikus folyamat, amely nem vesz tudomást a jelen és a múlt között mesterségesen meghúzott teoretikus határról. Figyelemre méltó módon az élet időfolyamának vannak holtágai is, „(...) olyan ágai tehát, amelyekben »az idő majdhogyanem mozdulatlan«, amelyekből azonban mégiscsak »élénkítő kiáramlások« indulhatnak ki” – állapítja meg Tengelyi a *Varázshegy* időről szóló fejtegetései kapcsán. (Tengelyi 2007, 309) Interpretációjában a *Varázshegy* egy olyan gondolatkísérlet,

amely hordozza a megtapasztalt valóság minden gazdagságát, fényt vet arra a visszaemlékezés háttérében zajló, a tudatküszöböt el nem érő folyamatra, amely csak homályos reminiscenciákban, emléknymokban jelentkezik, annak utózengeiseiben, amit elfelejtettünk, de amit ezáltal még nem tettünk semmivé. (...) A félretölt, de hatásuktól meg nem fosztott emléknymok egyben valami másnak bizonyulnak: valami új,

váratlanul fellépő esemény előjeleinek. Megnyitják az utat olyasvalaminek a megjelenése előtt, amire nem számítottunk, amit nem láttunk előre.” (Tengelyi 2007, 309)

Az akaratlagos felidézés csupán kisebbik részét teszi ki az emlékezés folyamatának. Az emlékek módosulása többnyire a tudatunkon „kívül” zajló, vagyis a tudat aktív közreműködését nem igénylő, *spontán értelemképződésekben* megy végbe. „Azért kieméríthetetlen az idő” – mondja Szabó –, „mert megőrzi azt, ami már volt és éppen ezért *csak* olyasmit hozhat lére, ami még nem volt és nem is lehetett azelőtt, hogy létrejött. Ugyanakkor a már kikristályosodott, leülepedett anyag soha nem tűnik el vagy törölődik nyomtalanul, hanem mindig tovább determinálódik, felülíródik, visszamenőleg módosul.” (Szabó 2005, 63) Tengelyi irodalmi hősöket vonultat fel Prousttól (Swann) és Thomas Manntól (Hans Castorp és Adrian Leverkühn), akik sorsában fordulatot eredményez a spontán vagy tudatos értelemképződés. Swann lankadó szerelmének lángját Botticelli Aphroditéje szítja fel újra, amit Swann az Uffiziben pillant meg. Hans Castorp azt az erotikus vonzódást viszi át Madame Chauchat személyére, amit gyerekkorában Hippe nevű osztálytársa iránt érzett. Kretschmar professzor viszont mintegy „kívülről” avatkozik be a főhős értelemalkotásába, amikor arra ébreszti rá Adrian Leverkühnt, hogy hidegsége nem elválasztja a művésztől, hanem éppen hogy presztinálja rá.

A trauma mint megdermedt értelemképződés

Normális esetben emlékeink folyamatosan változnak és újrászerveződnek. Van azonban az emlékeknek egy különös csoportja, amely nem így viselkedik. A traumatikus emlékek megkülönböztető sajátossága, hogy nem képesek részt venni a múlt és jelen értelemképződések közötti interakciókban. Mint ismeretes, a pszichoanalízis története voltaképpen nem Freuddal, hanem Josef Breuerrel és Breuer nevezetes páciensével, Anna O.-val veszi kezdetét. Breuer és Freud (1895) beszámolója szerint Anna O. szenvedéseit az okozza, hogy képtelen megszabadulni az apja betegágya mellett szerzett traumatikus emlékeitől. Ezek az emlékek akaratlagosan nem felidézhetők számára, azonban hallucinációk, tudatállapotváltások, megmagyarázhatatlan undorok és egyéb tünetek formájában mégis éreztetik hatásukat.² A múlt-

2 Anna O. története a pszichoanalízis egyik mitikus alapító dokumentuma. (A másik ilyen mitikus ősforrás Freud legendás önanalízise.) Ennek azonban nincsen jelentősége a cikk gondolatmenete szempontjából. (Ahogyan annak sincsen, hogy a Tengelyi által hivatkozott Hans Castorp nem élt valójában.) Anna O. esettörténete *narratív igazsága* folytán (Spence 1982; Schafer 1981) jól példázza a traumatikus emlékek hatását, függetlenül attól, hogy az esettörténet szerzői kétségtelenül lényeges pontokon és jelentős mértékben eltértek (Crews, 2017) a történeti igazságtól.

nak itt egyáltalán nem azokkal a finom hatásaival szembesülünk, amelyekről Tengelyi ír az életfolyam holtágait felmutatva. Anna O. jelenébe a tudatküszöböt el nem érő folyamatok utórezgéseit erőszakosan és kiszámíthatatlanul törnek be. Mitől függ vajon, hogy egy emlék ilyesféle kimérává válik, vagy szelíden belesimul a többi emlék közé? Freud azt az élményt nevezi traumatikusnak, „amely rövid időn belül olyan erős ingertöbbletet hoz a lelki életbe, hogy lehetetlen a szokásos módon elintézni vagy feldolgozni, aminek eredményeképpen aztán tartós zavarok keletkeznek az energiaüzemben”. (Freud 1986, 226) Freud szerint a neurotikus betegek „azt a benyomás keltik, mintha fixálva, rögződve lennének múltjuk egy bizonyos szakaszához, mintha nem tudnának ettől szabadulni és ezért elidegenedtek volna a jelentől s a jövőtől”. (Freud 1986, 225) A neurotikusokat a traumatikus emlékek elszigetelik a jelentől, „[ú]gy rejtőznek a betegségükben, mint ahogy az emberek régi időkben kolostorokba vonultak vissza, ahol aztán nehéz életüket végigtengették”. 1897 őszén Freud szakít a traumás hipotézissel (Jones 1983), miszerint a neurotikus megbetegedések oka valamilyen szexuális abúzus traumája volna. A trauma koncepciója azonban nem tűnik el, Freud csupán a traumák általános jelentőségét korlátozza. Elkülöníti a neurózisok egy csoportját, a traumás neurózisokat, ahol egyetlen traumatikus esemény okozza a megbetegedést. A traumatikus élmény hatásmechanizmusa a traumás neurózisokban rajzolódik ki a legvilágosabban. A traumás neurózisban szenvedő betegek „álmaikban rendszeresen megismétlik a traumás helyzetet; (...) úgy tűnik, mintha (...) még nem végeztek volna a traumás helyzettel, mintha ez még teljesítetlen aktuális feladatként állna előttük (...)”. (Freud 1986, 226)

Míg normális esetben a múlt újra és újra átíródik a jelen relevanciáinak megfelelően, a trauma esetében elveszíti ezt a rugalmasságát. Daniel Stern, a varázslatos fenomenológiai érzékenységű megáldott pszichoanalitikus „a múlt bezáródásáról” beszél ezzel kapcsolatban. Stern felfogásában a jelen pillanat emlékező kontextusa a „bennünk zajló dolgok teljes gyűjteménye: percepcióké, érzéseké, kognícióké, affektusoké, érzeteké – legyenek ezek tudatosak vagy tudattalanok, impliciték vagy expliciték.” (Stern 2004, 158) A normális emléktöredékek szabadon újraszerveződnek a jelen pillanatban az aktuális relevanciaigényeknek megfelelően, ezért „[m]indegyik emlékező kontextusban egy kicsit más emléktöredék jelenik meg, vagy másként szerveződik”. (Stern 2004, 158) Stern szerint emlékeink csupán azért tűnnek állandónak, mert néhány elemüket „folyamatosan ismétljük, narratívában rögzítettük”. Léteznek ugyanakkor a traumatikus emlékek mint

rugalmatlan, az új tapasztalatoknak bizonyítottan ellenálló minták, amelyek felbukkanása esetén a jelen nem képes „könnyen, természetesen és gyorsan” megváltoztatni a múltat. (...) Ez a „beragadás” támogat-

ja az ismétlési kényszer elképzelését. Valószínűleg bizonyos feltételek (konfliktusok, traumák, másféle bevésődések) némely elmúlt tapasztalást relatíve „immunizálnak” a jelen befolyásával szemben. (Stern 2004, 160)

Stern a traumatikus emlékeket „időben nem rögzített múltnak” nevezi. (Stern 2004, 172) Amikor ezek az emlékek színre lépnek,

nem úgy tapasztaljuk meg őket, mint múltbeli eseményeket. (...) Ezek a tapasztalások „csak vannak”. Nincsenek időhöz kötve. Normális működés esetén a munkamemóriából³ felbukkanó emlékek belépnek a „jelen termébe” és elfoglalják a számukra kijelölt helyet. Az epizodikus emlékek vagy az elfojtás alól szabadulók ebbe a terembe teljesen szervezetlenül robbannak be, és szétzilálják a helyet, ahová lepuffannak. (...) A traumatikus emlékek (...) megsemmisítik a jelent is és a múltat is. Extrém példái az időben nem rögzítettségek.” (Stern 2004, 172)

Pintér Judit szerint a trauma

atipikus, kimerevített élménynek tekinthető, mivel az utólagosan rá irányuló értelmezési kísérletek rendre kudarcot vallanak. A trauma olyan radikálisan negatív, törésszerű, szeizmikus élmény, amely a tudat homlokterében marad, így a szubjektum számára állandó jelen időre tesz szert ahelyett, hogy múlttá, feldolgozott tapasztalattá válna. (Pintér 2014, 40)

Pintér a trauma három jellemzőjét emeli ki, a veszteséget, a freudi ismétlési kényszert⁴ és az elidegenedést. A veszteség tárgya lehet többek között a biztonság, a méltóság vagy az énazonosság, az énidentitás épsége. A veszteség és az elidegenedés szorosan összekapcsolódik: „a veszteség azzal is jár, hogy valami számomra gyökeresen, megemészthetetlenül idegen be-

3 A munkamemória és epizodikus emlékezet kognitív pszichológiai terminusok. (Sternre jelentős mértékben hatnak a kognitív kutatások is.) Munkamemória: az információfeldolgozás kezdeti szakasza, néhány másodpercig, legfeljebb néhány percig tart. Epizodikus emlékezet: az információfeldolgozás későbbi szakasza, kapcsolódik a hosszú távú emlékezethez és a szemantikai rendszerhez. (Baddeley 2003)

4 A trauma után fellépő ismétlési kényszert Pintér másképpen magyarázza, mint Freud. Pintér szóhasználatával – ami eltér például Tengelyi (2007) szóhasználatától – az élmény az értelmezést követően válik tapasztalattá: „Egy velünk történő eseményt mindig utólagosan próbálunk értelmezni, így utólag dől el, hogy ez a bizonyos élmény képes-e zökkenőmentesen tapasztalattá válni (...). Tehát ahhoz, hogy egy élmény tapasztalattá váljon, ismétlésre mindenképpen szükség van. Hiszen magában az értelmezés folyamatában is megismétlődik valamilyen formában a feldolgozni kívánt történet: kódolódik, átíródik, jelentés adódik hozzá. Amennyiben az interpretáció sikeres, az események emlékké válnak, és azt mondhatjuk: ezzel a tapasztalattal gazdagabbak lettünk. Ha viszont nem, akkor megakadunk az ismétlés fázisában, és az élmény traumatikusnak bizonyul.” (Pintér 2014, 42)

hatol az énembe. Egyszerre veszítek el, vesznek el tőlem valami fontosat, és kapok valami nem kértet, nem vártat kívülről, amivel aztán semmit nem tudok kezdeni.” (Pintér 2014, 43)⁵

A viselkedés felől közelítve a trauma jelenségéhez, azt látjuk, hogy a traumatikus élmény beszűkíti a későbbi reagálási lehetőségek játékerét. „Szorongás, kétségbeesés, halálvágy, belső üresség érzelmi atmoszférái és traumatikus emlékek szüntelenül ismételt fantáziái szűkíthetik be a jelent (...)” – írja Horváth Lajos. A husserli időtudatra (Husserl 2001) utalva ezzel kapcsolatban „negatív potenciókról” beszél. A trauma

kínzó affektív erejénél fogva állandóan fantáziálásra készítet, vagy ha konkrét alakot nem is ölt, akkor pedig reagálási mintaként zavarja látásmódunkat. Ezek a reagálási minták szorongásos tünetek, vagy depresszív képzetek (mondhatni negatív potenciók) képében jelenhetnek meg (...). (Horváth 2013, 97)

A traumatikus élmény radikálisan lerontja az egyén válasz-képességét. Bernhard Waldenfels (Waldenfels 2005, 126) szerint a rezponzivitás éppolyan alapvonása a viselkedésnek, mint az intencionalitás és a regularitás, mi több, a rezponzivitás jelentősége „bizonyos módon meg is haladja azokat”. (Waldenfels 2005, 184) Canguilhemet idézi, aki szerint „a normális ember az a normatív ember, aki képes arra, hogy új, sőt organikus normákat fektessen le”. (Canguilhem 1974, 92) Thomas Kuhn (Kuhn 1984) nevezetes paradigma-fogalmát felhasználva Waldenfels rámutat, hogy az új rend alapítása, a Canguilhem értelmében vett organikus normák lefektetése a régi paradigmában nem kommunikálható és nem normalizálható, mivel éppen az új rend alapítása teszi magát a kommunikációt érthetővé. A kommunikációs mező megnyitása ezért nem lehet része a mezőnek. (Waldenfels 2005, 184) Waldenfels a neurológus Kurt Goldsteintől (Goldstein 1934) veszi át a rezponzivitás fogalmát, aki a betegséget „hiányos rezponzivitásnak” tekinti. (Waldenfels 2005, 145) A fentiek alapján adódik a lehetőség, hogy az egészséget ideálisan a tökéletes válaszadási rugalmassággal, a betegséget pedig a beszűkült, sztereotip válaszadási képességgel definiáljuk. Waldenfels szerint az, amire válaszolunk, bizonyos mértékig mindig új, tehát szükségképpen *idegen* a számunkra. Ennek megfelelően „[a] kreatív válaszadás nem lelemény nélküli dolog, de nem is pusztá kitalálás. *Kitaláljuk, mit válaszolunk, de nem találjuk ki, amire vála-*

5 „A trauma eseményében olyan idegenséggel találkozunk (Freud »emberfeletti hatalmú vendégekről«, »idegen testről« beszél), amelyet nem tudunk feltartóztatni. A psziché kénytelen magába fogadni, és mint egy idegen testet a sajátban integrálni az élményt, amelyet kizárólag azáltal tudna feldolgozni, ha az értelmezéssel sajátját is tudná tenni. Az integrálhatatlan élmény felszakítva addigi, viszonylagosan integrált énem burkát, anélkül vált belsővé, hogy sajátját is vált volna. Nem uralom, nem rendelkezem fölötte, nem érzem énemnek, pedig részem lett.” (Pintér 2014, 43)

szolunk.” (Waldenfels 2005, 129 – kiemelés az eredetiben) „[E]gy a válaszait nem eleve uraló válaszadás azon válaszlogika fenntartósága alá tartozik, amely széttroppantja a hagyományos dialógus kereteit.” (Waldenfels 2005, 127) A tapasztalás tudatidegen eleme miatt részben a kreatív válaszadás is tudatidegen, azaz az intencionális tudati működésen *kívülről* indul. A kreatív válasz többnyire ötletszerűen jelenik meg, márpedig

[a]z ötletekben mindig van valami az invázióból, a behatolásból, a betörésből, abból, amire nem számítunk. Freudnál a traumatikus események lépnek fel megszüntethetetlen utólagossággal, mint ahogyan a Farkasember esetében, aki korai gyermekkorban jelen volt a szülői coitusakor, anélkül, hogy értette volna, mi történik. A múlt hatásai távolabbra nyúlnak, mint az emlékező- és értelmezőképesség.” (Waldenfels 2005, 127)

Freud Farkasemberének négyéves korában van egy olyan lidércálma, amely elindítja szorongásait és állatfóbiáját. (Freud 2011b) 25 éves korában kerül terápiába Freudhoz, ahol Freud és a Farkasember éveken keresztül értelmezi a két évtizeddel korábban látott álmot. A Farkasember-tanulmány fókuszában az „utólagosság” (*Nachträglichkeit*) jelensége áll. Az utólagosság fogalma a freudi elmélet egyik legfontosabb eleme. Ahogyan Laplanche és Pontalis rámutat, Jacques Lacan (Lacan 1976) érdeme volt, hogy felhívta erre a figyelmet. (Laplanche – Pontalis 1994, 519) Freud szerint a Farkasember négy évesen érti meg az álm hatására, hogy két és fél évvel korábban, vagyis másfél éves korában a szülői koitusának volt szemtanúja. Ettől a megértéstől az eredetileg közömbös élmény traumává változik át. *Utólag*.

Waldenfels Farkasember-interpretációjában ugyanakkor szerencsétlen módon összekeveredik kétféle értelemképződés. Az egyik a múltból a jelen felé mutat. Waldenfels erre céloz. A másfél éves korban átélt látvány, a szülők koitusának jelenete megmerevíti a későbbi értelemképződést, és eltorzítja, sztereotipizálja a Farkasember felnőttkori szexuális viselkedését. Ez a traumák általános hatása. Freud azonban *nem ezt* érti utólagosságon. *A freudi utólagosság nem a jövő felé mutat, hanem a múlt felé*: a Farkasember 4 évesen, az említett lidércálm hatására *utólagosan* traumatizálódik egy olyan tapasztalattól, amiben másfél éves korában volt része, és amit akkor még nem értett meg. A másfél éves kori emlék átíródik, utólag átváltozik egy traumatikus emlékké. A traumává vált emlék azután már nem képes spontán módon *ismét* átíródni. (Ez a traumatikus emlék lényege.) Csupán a terápia révén nyílik erre lehetőség. A trauma lényege az utólagosság *hiánya*. A traumatikus emlék megmerevedett emlék. Létrejöhét utólagossággal, egy normális emlék átalakításával, mint a Farkasember traumája, de létrejöhét *azonnal* is, mint a fizikai traumák esetében.

A fenomenológus számára csábító lehet azt gondolni, hogy Freud trauma-elmélete a fizikai traumáktól a retroaktív aktív módon keletkező traumáig tartó fejlődési pályát írt le. A valóság azonban az, hogy az utólagosságot a középpontba állító Farkasember-esettanulmány (1914) után (Freud 2011b) Freud visszatér az olyan traumatikus élményekhez, amelyek esetében nem utólag dől el, hogy az egyén traumaként éli-e meg őket, hanem azonnal, mint a vasúti balesetek vagy a harctéri sebesülések által okozott traumáknál. A *halálösztön és az életösztönök* (Freud 2011a) ilyen típusú traumákat tárgyal, és az *ismétlési kényszert* állítja a fókuszba.⁶ Freud utolsó traumával kapcsolatos fogalmi újítása (Laplanche – Pontalis 1994) a szorongásjelzés modellje volt. (*Gátlás, tünet, szorongás*, 1926) A modell szerint veszélyhelyzetben az én egy olyan jelzést bocsát ki, amely tompított formában reprodukálja a traumás helyzetben átélt szorongásreakciót. Ez a jelzés lehetővé teszi az elhárítási műveletek beindítását, a lelki készülék így elkerülheti a felgyülemllett ingerek betódulását.

E fogalmi újítások ellenére azonban a trauma-elmélet alapja továbbra is a freudi energetikai metafora-rendszer marad. Bármennyire idegen is a fenomenológiai attitűd számára, az „erő nyelve”, ahogyan Ricoeur (Ricoeur 1970) nevezi, nem nélkülözhető a trauma leírásánál. Megkísérrelhetjük persze a fenomenológia nyelvére lefordítani mindazt, amit Freud a traumáról mondott. Ez a fordítás azonban soha sem lesz tökéletes. A fenomenológia csakis a jelentéskonstitúciókon keresztül képes megragadni a lelki történeteket. Kibővíthetjük a jelentéskonstitúciót úgy, hogy az magába foglalja a spontán jelentésképződést, Freud kifejezésével a „tudattalan” értelemalkotást is. A nem-intencionális értelemképződéssel kibővített értelem-fogalom sem képes azonban megragadni a *trauma érzelmi dimenzióját*, márpedig a traumatikus élmény tapasztalatának, rögzítésének és felidézésének zavarait az érzelmi dimenzió magyarázza. Ezt a dimenziót nem lehet a jelentéskonstitúciókkal megragadni. Freud nem csupán – a Jürgen Habermas (Habermas 2005) által kimutatott – „szcientista önféltreértése” folytán alkalmazta a jelentések mellett az erő nyelvét is a trauma és más lelki jelenségek leírásánál. Ezek a zavarok azért alakulnak ki, mert a szubjektum elárasztódik negatív érzésekkel: elviselhetetlen intenzitású fizikai fájdalommal, szorongással, félelemmel vagy megaláztatással. Beszűkültség tudatállapot jön létre, amelyben a tudatos értelemalkotás kikapcsol, a spontán értelemképződés pedig megalvad, darabossá válik. Ennek következtében a traumatikus emlékek izoláltak maradnak, nem képesek ugyanis részt venni a jelen és a múlt értelem-szövegeinek gazdag interakcióiban. A traumatikus tapasztalat prepredikatív, „vad tapasztalat” marad Merleau-Ponty (2006) értelmében, azaz nem állítódik bele a szavak és intencionális je-

6 A fogalom azonban már 1914-ben megjelenik az *Emlékezés, ismétlés, átdolgozás* című tanulmányban, tehát ugyanabban az évben, amikor Freud megírja a *Farkasember*-esettörténet első változatát.

lentésképződések szimbolikus rendjébe. Úgy tűnik, a fenomenológia itt elérte végső határait.

Befejezés

Minden terápiában a traumatikus és a normális emlékek összekapcsolása, homogénné tétele a cél, a traumatikus tapasztalat belesimítása a normális emlékezésbe, a dolgok szimbolikus, fogalmi rendjébe, az élettörténet Paul Ricoeur (Ricoeur 1990) értelmében vett narratív identitásába. A technikák változatosak. Breuernál a hipnózis, Freudnál az álmok, Rogersnél az *encounter*-csoportok szolgálják ezt a célt, a közeljövőben pedig polgárjogot nyerhet az MDMA-val (hallucinogén szer) asszisztált pszichoterápia is. A cél minden esetben a trauma felidézése, majd a felidézett élmény feldolgozása.

A trauma szubnormális tapasztalatnak tekinthető. A traumatikus élmény olyan mértékű félelmet, szorongást hordoz magában, amit a személy nem tud kontrollálni. Ezért a trauma átélése, rögzítése, megőrzése és felidézése mind-mind abnormalis lelki folyamatokat feltételez. A traumatikus élményt az egyén nem képes feldolgozni az interperszonálisan érvényes valóságartományban, a közösségi kapcsolatok, a szavak szimbolikus rendjében. Ez mind az intrapszichikus szinten, mind pedig a kommunikáció szintjén nehézségekhez vezet. A traumatizált egyén kizuhan a dolgok szimbolikus rendjéből és elszigetelődik a többi embertől.

Úgy tűnik, traumák feldolgozása csak meglehetősen ritkán történhet meg egy másik személy jelenléte nélkül. A másik érzelmi és verbális reakciói, gesztusai és személyes jelenléte teszik lehetővé a feldolgozást. Ennek szisztematikus formája a pszichoterápia. A két- vagy többszemélyes terápiás helyzetekben a kommunikáció és az érzelmi kapcsolat révén lehetővé válik, hogy a traumatikus emlék belesimuljon a többi emlék közé. A terápia lényege, hogy a szimbolikus, predikatív, fogalmak által meghatározott rendbe, a szavak és a személyközi viszonyok rendjébe integrálja a traumatikus élményt. Ennek kifejtése azonban külön tanulmányt igényel.

Irodalom

Rövidítések

Hua = HUSSERLIANA. Martinus Nijhoff/ Kuwer AP/Springer. 1950–napjainkig

SE = *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. (ed. James Strachey) 1953–1966, Hogarth Press, London.

GW = Freud, S. *Gesammelte Werke*, 18 Band. Imago, London, 1940–1952.

- Baddeley, A. (2003): *Az emberi emlékezet*, ford. Racsmány Mihály, Osiris, Budapest.
- Breuer, J. – Freud, S. (1895): *Studien über Hysterie*. GW I. 75–32.
- Canguilhem, G. (1974): *Das Normale und das Pathologische*, ford. M. Noll, München.
- Crews, Frederick 2017. *Freud: Making of An Illusion*, Metropolitan Books, New York.
- Csépe V. – Györi M. – Ragó A. (2007): *Általános Pszichológia 2. – Tanulás, emlékezés, tudás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Freud, S. (1887–1902): *Aus der Anfängen der Psychoanalyse*, London, 1950.
- Freud, S. (1986): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, ford. Hermann Imre, Budapest.
- Freud, S. (1989): *Önéletrajz*, in uő: *Önéletrajzi írások*, Cserépfalvi, Budapest.
- Freud, S. (2011a): *A halálösztön és az életösztönök*, ford. Kovács Vilma, Bel-ső Egészség, Budapest.
- Freud, S. (2011b): *A „Farkasember”*. *Egy kisgyermekkorai neurózis története*, ford. Berényi Gábor, Animula, Budapest.
- Goldstein, K. (1934): *Der Aufbau des Organismus*, Den Haag.
- Habermas, J. (2005): *Megismerés és érdek*, ford. Weiss János, Jelenkor, Pécs.
- Hacking, I. (1995) *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton University Press, Princeton.
- Horváth L. (2013): *Fantazmatikus önaffekció és a jelen pillanat fenomenológiája: transzdiszciplináris dialógusok a fenomenológia és a pszichoanalízis határán*, *Nagyerdei Almanach*, 2013/1. 6.
- Husserl, E. (2002): *Előadások az időről*, ford. Sajó Sándor, Ullmann Tamás, Atlantisz, Budapest.
- Jones, E. (1983): *Sigmund Freud élete és munkássága*, ford. Félix Pál, Gondolat, Budapest.
- Kuhn, Th. S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*, ford. Bíró Dániel, Gondolat, Budapest.
- Lacan, J. M. (1976): *Écrits: A Selection*, trans. A. Sheridan, Norton, New York.
- Laplanche, J. – Pontalis, B. (1994): *A pszichoanalízis szótára*, ford. Albert Sándor, Burján Mónika, Akadémiai, Budapest.
- Merleau-Ponty, M. (2006): *A látható és a láthatatlan*, ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond, L’Harmattan, Budapest.
- Pintér J. N. (2014): *A nem múltó jelen: trauma és nosztalgia*, L’Harmattan, Budapest.
- Richir, M. (1990): *La crise du sens et la phénoménologie transcendente*, Jerome Millon, Grenoble.
- Ricoeur, P. (1970): *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*, Yale University Press, New Haven – London.
- Ricoeur, P. (1990): *Soi-même comme un autre*, Seuil, Paris,
- Stern, D. N. (2004): *A jelen pillanat. Mikroanalízis a pszichoterápiában*, ford. Büti Etelka, Animula, Budapest.
- Schafer, Roy, 1981. *Narrative Actions in Psychoanalysis*. Worcester, Mass.: Clark University Press
- Spence, Donald, P., 1982. *Narrative Truth and Historical Truth (Meaning and Interpretation in Psychoanalysis)*. New York, London: W.W.Norton & Company
- Szabó Zs. (2005): *A keletkezés ontológiája*, L’Harmattan, Budapest.

- Tengelyi L. (2007): Az élménytől a tapasztalatig, in uő: *Tapasztalat és kifejezés*, Atlantisz, Budapest, 15–36.
- Tengelyi L. (2013): Ősbenyomás és ősasszociáció, in Varga Péter András és Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk, Husserl*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 69–85.
- Ullmann T. (2012): Az idő mint a szubjektivitás alapja és horizontja, in uő: *Az értelem dimenziói*, L'Harmattan, Budapest, 91–109.
- Waldenfels, B. (2005): *A normalizálás határai*, ford. Csatár Péter, Kukla Krisztián, Gond-Cura Alapítvány, Budapest.
- Walser, M. (2006): *Szökőkút*, ford. Györffy Miklós, Európa, Budapest.